

Қорытынды. Қорыта айтқанда, жазушы С. Досановтың “Ұйық” романында қазақ тарихының отарлық бұғауда болған кезеңдерінің шындығы көркем прозаның эпикалық кеңістігі аясында қамтылған. Қаламгердің көркемдік шешімімен адам мен табиғаттағы басқа да тіршілік иелерінің, құбылыстардың үндес, тектес қасиеттері егізделе баламаланған. Шығарманың идеялық-композициялық желісіндегі тарихи оқиғалар, қайраткерлер қызметтері арқылы қазақтың ұлттық рух негіздерінің мәңгі сақталған, болашаққа ұласатын қуаттылығы дәлелденген.

Қазіргі қазақ романдарындағы халық тарихындағы қайғылы, қасіретті кезеңдеріндегі ұлттық-этнографиялық дәстүрлерді де уақыт шындығы оқиғаларымен сабақтастыра өреді. Қазақтың кең-байтақ даласының, тез жиналып, жылдам көше жөнелетін киіз үйлі тұрмысының бостандығын бала-шаға, төрт-түлігі амандығын ойлап басқа өлкелерге, бейтаныс мекендерге үдере көшіп тартып кететін ата-бабалық көңіл күй психологиясы.т.б. бәрі де ұлтымыздың сақталуына себеп болғандай әсер береді. Қаншама жат ықпалдар, басқыншылықтар, отарлау озбырлықтары дендеп кіріп, жалпақ қазақ даласын албастыдай басса да, ішкі діл рухының сақталуында ұлттық салтдәстүріміздің үздіксіз жалғаса сақталуынан екендігін романдар поэтикасы жүйесінен аңғарамыз [7, 193].

Қазіргі қазақ романдары – қазақ сөз өнері мұраларының бұрынғы және кейінгі көркемдік дәстүрінің жалғасы, сонымен бірге әлем өркениетіндегі әдеби үдерісінің бір арнасы. Көркем шығармалардың әдеби үдерісті құрайтын шығармашылық ықпалын, ұлттық тарихтың ақтандақ беттерін қамтыған туындыларды эстетикалық таныммен бағалау, күрделі тағдырлы тарихи тұлғалар мен оқиғаларды әдеби үдерісті талдаудың жаңашыл методологиялық әдіс-тәсілдермен [8] қарастыру – үнемі дамудағы ұлттық сөз өнері мұраларын терең тануға, бағалауға жетелейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қабдолов З. Сөз өнері: әдебиет теориясының негіздері. – Алматы: Мектеп, 1983. – 368 б.
- 2 Қирабаев С.С. Әдебиетіміздің ақтандақ беттері. – Алматы: Білім, 1995. – 288 б.
- 3 Қонаев Д.А. Өтті дәурен осылай. – Алматы: РГЖИ: «Дәуір», МП «Ынтымақ», 1992. – 446 б.
- 4 Бөкейхан Ә. Таңдамалы. Қазақ және орыс тілдеріндегі ғылыми зерттеулер, еңбектер: монографиялары, мақалалары, сөздері, баяндамалары, өлеңдері, аудармалары, хаттары. – Алматы: Бас редакциясы, 1995. – 479 б.
- 5 Досанов С. Қылбұрау (Ұлы Даланың ұлы қайғысы): Роман. – Алматы: Атамұра, 2003. – 400 б.
- 6 Қазақстан тарихы көне заманнан бүгінге дейін. – Алматы: Дәуір, 1994. – 448 б.
- 7 Айтимов М.К., Каримова Г.С. Қазіргі қазақ романдарындағы ұлттық сипат (Жазушы С.Елубайдың “Ақ боз үй” романтрилогиясы негізінде). «Филология ғылымдары» сериясы, №4 (74). –190 б.
- 8 Методология анализа литературного процесса. – М.: Наука, 1989. – 237 с.

References:

- 1 Kabdолоv Z. Soz oneri: Adebiet teoriasynyn negizderi. – Almaty: Mektep, 1983. – 368 b.
- 2 Kirabaev S.S. Adebietimizdin aKtandaK betteri. – Almaty: Bilim, 1995. – 288 b.
- 3 Konaev D.A. Otti dAuren osylai. – Almaty: RGJI: «DAuir», MP «YntymaK», 1992. – 446 b.
- 4 Bokeihan A. Tandamaly. Kazak jAne orys tilderindegi gylymi zertteuler, enbekter: monografialary, maKalalary, sozderi, baiandamalary, olenderi, audarmalary, hattary. – Almaty: Bas redaksiasy, 1995. – 479 b.
- 5 Dosanov S. Kylburau (Uly Dalanyn uly Kaigysy): Roman. – Almaty: Atamura, 2003. – 400 b.
- 6 Kazakstan tarihy kone zamannan buginge deiin. – Almaty: DAuir, 1994. – 448 b.
- 7 Aitimov M.K., Karimova G.S. Kazirgi Kazak romandaryndagy ulttyK sipat (Jazusy S.Elubaidyn “AK boz ui” romantrilogiasy negizinde). «Filologia gylymdary» seriasy, №4 (74). –190 b.
- 8 Metodologia analiza literaturnogo prosesa. – M.: Nauka, 1989. – 237 s.

МРНТИ 18.45.07

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7804.33>

Әкімбек А.,¹ Исламбаева З.У.²

^{1,2} Т.Қ.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы,
Алматы, Қазақстан

“АБАЙ” СПЕКТАКЛІНІҢ ЖАҢА ОҚЫЛЫМЫ
(Қ.Қуанышбаев атындағы мемлекеттік академиялық қазақ музыкалық
драма театрының мысалында)

Аңдатпа

Мақалада авторлар Қ.Қуанышбаев атындағы мемлекеттік академиялық қазақ музыкалық драма театрының репертуарындағы М.Әуезовтің “Абай” трагедиясы бойынша сахналанған спектакльге талдау жасаған. Мұнда Абайдың қазақ қоғамындағы орны мен оның шығармашылығының әрбір буын ұрпақ үшін маңыздылығына назар аударылған. Зерттеушілер тәжірибелі режиссер Әлімбек Оразбековтың сахналық-көркемдік шешімдерін

талдай отырып, актерлік ойындардағы ізденістерді нақты дәлелдермен атап өтеді. Мақалада Абай мен аға Абайдың роліндегі Нұркен Өтеуілов пен Тілектес Мейрамов шеберлігінің барынша айқын көрінгендігі сөз болады. Олардың ақын өмір сүрген заманның әлеуметтік болмысын зерттегендігі, Мұхтар Әуезов сынды классик жазушының идеясына өзіндік үн қосқандығы жан-жақты сараланады. Театр ұжымының Абай бейнесінің жаңа қырын ашқандығы да, оның өмірлік ұстанымдарын дәлелдеуге ұмтылғандығы да авторлардың назарынан тыс қалмаған. Сол сияқты шығармашылық ансамбльдің спектакльдің көркемдік тұтастығы жолындағы ойындары мен тұжырымдары сараланған.

Түйін сөздер: Абайтану, қазақ театры, драматургия, поэзия, ағартушы, реформа, жаңғыру, көшбасшы

Akimbek A., ¹ Islambayeva Z.²

*^{1,2} Kazakh National Academy of Arts named after T.K.Zhurgenov,
Almaty, Kazakhstan*

**NEW READING OF THE PLAY “ABAY”
(on the example of the state academic Kazakh music and drama theater
named after K.Kuanyshbayev)**

Abstract

In the article was analyzed by the authors the staged performance of the tragedy of M.Auezov “Abay” from the repertoire of the state Academic Kazakh Music and Drama Theater named after K.Kuanyshbayev. It pays great attention to the value of Abai in the Kazakh society and the importance of his work for each generation. The researchers, analyzing the stage and artistic solutions of the experienced director Alimbek Orazbekov, emphasize the search in acting games with convincing evidence. The article will focus on the most striking manifestations of the skills of Nurken Oteulov and Tlektes Meiramov in the role of Abai and the elder Abai. They comprehensively analyze the social realities of the time in which the poet lived, and contribute to the idea of a classic writer like Mukhtar Auezov. The authors did not ignore the fact that the theater team opened a new facet of the image of Abai, sought to prove his life position. Similarly, the games and statements of the creative ensemble are differentiated on the way to the artistic integrity of the performance.

Keywords: Abai studies, Kazakh theater, drama, poetry, educator, reform, moder

Акимбек А., ¹ Исламбаева З.У. ²

*^{1,2} Казахская национальная академия искусств имени Т.К.Жургенова,
Алматы, Қазақстан*

**НОВОЕ ЧТЕНИЕ СПЕКТАКЛЯ “АБАЙ”
(на примере государственного академического казахского
музыкально-драматического театра имени К.Куанышбаева)**

Аннотация

В статье авторы проанализировали инсценированный спектакль трагедии М.Ауэзова “Абай” из репертуара государственного академического казахского музыкально-драматического театра имени К.Куанышбаева. Здесь уделяется большое внимание значимости Абая в казахском обществе и важность его творчества для каждого поколения. Исследователи, анализируя сценическо-художественные решения опытного режиссера Алимбека Оразбекова, подчеркивают поиски в актерских играх убедительными доказательствами. В статье речь пойдет о наиболее ярких проявлениях мастерства Нуркена Отеулова и Тлектеса Мейрамова в роли Абая и старшего Абая. Они всесторонне анализируют социальные реалии того времени, в котором жил поэт, вносят свой вклад в идею писателя-классика, как Мухтар Ауэзов. Не обошли вниманием авторов и то, что коллектив театра открыл новую грань образа Абая, стремился доказать его жизненную позицию. Точно так же дифференцированы игры и высказывания творческого ансамбля на пути к художественной целостности спектакля.

Ключевые слова: Абаеведение, казахский театр, драматургия, поэзия, просветитель, реформа, модернизация, лидер

Кіріспе. Театр өнері әр халықтың рухани өсуінің, өмірі мен тағдырының көркем шежіресі, жан сыры ретінде танылуымен бірге оның ұлттық мақтаншы, асыл қазынасы болып табылады. Театр – әр ұлттың мәдениетін дамытудағы, танытудағы ең қуатты құралдардың бірі. Қай халықтың драматургиясы мен театры болмасын бұған айқын дәлел бола алады. Соның ішінде қазақ халқының ағартушысы Абай Құнанбайұлы туралы терең мазмұнымен, асқан көркемдікпен жазылған Мұхтар Әуезовтің шығармалары жалпы әлем әдебиетінің озық үлгілері қатарынан орын алады. Мұны 1913 жылдың өзінде-ақ Абай шығармашылығын аса жоғары бағалаған Ахмет Байтұрсынұлы “Қазақтың бас ақыны” деп аталатын мақаласында: “Оқып қарасам,

басқа ақындардың сөзіндей емес, олардан басқалығы сонша, әуелгі кезде жатырқап, көпке дейін тосаңсып отырасың. Сөзі аз, мағынасы көп, терең...” [1], – деп ұлы ақынның қазақ әдебиетіндегі орнының ерекшелігін анықтап берген болатын. Бұдан қазақ руханиятының көшбасшысы саналатын Абайдың өнерпаздық жолын зерттеу ұлттық әдебиет пен өнердің дамуымен тығыз байланысты екендігін байқаймыз.

Әдістеме. Негізінен ғұлама ақынның шығармашылық мұрасын насихаттау қазақ театрларының басты мақсатына айналған. Өткен ғасырдың 40-шы жылдарынан басталған Абай тақырыбын меңгеру үрдісі тәуелсіздік жылдарында тіпті қарқын алды. Бұл бүгінгі күні жаһандық деңгейде өрістеп, дамып келе жатқан қазақ кәсіби театрларының Абай мұрасын тереңдеп зерттеуге мүмкіндік жасап отыр. “In his novel, Auezov repeatedly shows the young Abai meeting with Kazakh aKyns who are fictionalized versions of the real 19th century aKyns who had earlier figured in Auezov's scholarly works. Abai listens to their songs, reflects on their hidden messages, discusses these themes with the aKyns themselves, and is inspired to become an aKyn himself. Abai's revolutionary literary conscience is, in Auezov's telling, a weapon for social justice forged from the raw ore of Kazakh oral literature” [2], – деп жазылған зерттеу еңбекте. Расымен де Абайдың өлеңдері де, поэмалары да бүтін бір ұлт үшін ғана емес, әлемдік-адамзаттық мәселелерді, әділеттілік пен мейірімсіздікті ашық баяндайтын құнды туындылар болып табылады.

Жалпы ұлттық театрлардың репертуарындағы тарихи спектакльдердің алатын рухани орны ерекше. Оның ішінде қазақ халқының сан ғасырлық даму жолында басынан кешкен тарихи маңызды оқиғалар мен халықтың ішінен шыққан тұлғалардың орны биік. Бүтін бір ұлттың қалыптасуы мен дамуындағы ұмытылмас кезеңдерді бүгінгі өмірдің қат-қабат әлеуметтік сырымен байланыстырған “Томирис”, “Абылай хан”, “Қазақтар”, “Абай”, “Кебенек киген арулар”, т.б. күрделі де көркемдік деңгейі биік, мазмұны терең, философиялық қайшылықтарға толы пьесалар ұлттық театрларымыздың шығармашылық тынысын кеңейтіп келеді.

Негізінен драматургиялық шығармалардың ішіндегі тарихи тұлғаларға арналған көркемдік шоқтығы биік шығарманың бірі – М. Әуезовтің “Абай” трагедиясы. Қазіргі уақытта аталған пьесаны елімізде сахналамаған театрлар жоқ деп айта аламыз. Өткен, 2020 жылдың Президент Қ.Тоқаевтың жарлығымен Абай Құнанбайұлының туғанына 175 жыл болып бекітілгенінің өзі үлкен рухани-мәдени жаңалық болғаны белгілі. Мемлекет басшысының 9 қаңтар күнгі “Егемен Қазақстан” газетінде жарияланған “Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан” атты мақаласында ұлы ақынның мерейтойына орай ұлттық сананы сақтаудың және оны заман талабына бейімдеудің мемлекеттік маңызы бар мәселеге айналып отырғанын атап көрсетеді. Президент: “Абайдың шығармаларына зер салсақ, оның үнемі елдің алға жылжуына, өсіп-өркендеуіне шын ниетімен тілеулес болғанын, осы идеяны барынша дәріптегенін байқаймыз. Ал ілгерілеудің негізі білім мен ғылымда екенін анық білеміз. Абай қазақтың дамылсыз оқып-үйренгенін бар жан-тәнімен қалады. “Ғылым таппай мақтанба” деп, білімді игермейінше, биіктердің бағына қоймайтынын айтты. Ол “Біз ғылымды сатып мал іздемек емес-піз”, – деп тұжырымдап, керісінше, ел дәулетті болуы үшін ғылымды игеру керектігіне назар аударды. Ұлы Абайдың “Пайда ойлама, ар ойла, Талап қыл артық білуге” деген өнегелі өсиетін де осы тұрғыдан ұғынуымыз қажет. Бұл тұжырымдар қазір де аса өзекті. Тіпті бұрынғыдан да зор маңызға ие болып отыр. Себебі, ХХІ ғасырдағы ғылымның мақсаты биікке ұмтылу, алысқа құлаш сермеу екенін көріп отырмыз. Ал біздің міндетіміз – осы ілгері көшке ілесіп қана қоймай, алдыңғы қатардан орын алу” [3], – деп атап жазады. Сол сияқты аталған мақалада Абайдың мұрасы арқылы ұлтты жаңа сапалық деңгейге көтеру идеясы көтерілген. Осы негізде өткен жылы елімізде ақынның мерейтойына арналған 500-ден аса мәдени іс-шара өткізілді. Ұлттық театрлардың барлығы дерлік мұндай ауқымды жаңалықтан қалыс қалған жоқ. Соның ішінде Нұр-Сұлтан қаласындағы Қ.Қуанышбаев атындағы мемлекеттік академиялық қазақ музыкалық драма театрының репертуарындағы “Абай” спектаклінің қазақ театрының тарихынан алатын орны ерекше.

Нәтижелер. Қойылымда ХІХ ғасырдың соңындағы қазақ халқының әлеуметтік қоғамдық тіршілігі мен ұлы ақынның адамгершілігі, оның ақындығы мен өз елінің рухани жұтандықтан босауы жолындағы күресі бейнеленген. Феодалдық-рулық тұрғыдан шиленіскен талас-тартысқа құрылған шығармада халықтың өмірі айқын көрінеді. Алаш көсемі Әлихан Бөкейхан “Ибраһим Құнанбаев” мақаласында: “Абай асқан поэтикалық қуаттың иесі, қазақ халқының мақтанышы болды. Абай сияқты халықтың рухани творчествосын осыншама жоғары көтерген қазақ ақыны әлі кездескен жоқ” [4], – десе, бүгінде алаштанушы, абайтанушы ғалым Тұрсын Жұртбай: “Абай өз заманына дейінгі дала данышпандарының далалық мәйегін меңгерген, бүкіл көшпелілер дүниетанымын, рухани болмысын, парасатын, көркем ойының мүмкіндігін танытқан, сол арқылы адамзат санасының дамуына үлес қосқан дара дана” [5, 12 б.], – деп жазады. Қазақ әдебиетінің өзіне дейінгі табиғатындағы ұлттық мазмұн мен түрді жаңаша жаңғыртып, болашақ ұрпаққа өрелі өнеге қалдырған классик ақын өткен мен бүгінгі әдебиеттің, мәдениеттің алтын көпіріне айналды. “Ұлы ойшылдың әр сөзі қазақ шындығының құймасындай салмақтанды. Көзі ашылған қазақтың көкірегін сусындатқан құнарлы сөз де сол еді. Ұлттық жаратылыс та, мемлекеттік мүдде де, қоғамдық ақиқат та ақын сөзінде айдай анық көрініп тұрған” [6], – дейді әдебиеттанушы Асқар Егеубаев. ХІХ ғасырда өмір сүрсе де болашақты көкірек көзінің көрегендігімен болжап кеткен ғұламаның әрбір сөзі философиялық негізді құрайды. Абай адамның адами қасиеттері биік болмай қоғам мүддесінің артпайтындығын, негізгі мақсатының орындалмайтынын анық білген болатын. Сол данышпан ақынның адами қасиеті, шығармаларындағы “адам бол!” идеясы аталған спектакльде орын алған.

Талқылау. Қазақ тарихында, әдебиеті мен мәдениетінде зор тұлғасымен, ағартушылық сипатымен дара тұрған ақынның егде тартқан кезінде тағдырдың талқысына түскен өмір жолын баяндайтын “Абай” қойылымының режиссері Әлімбек Оразбеков ақын әлеміне тереңнен еніп, Абай тіршілік еткен тарихи-әлеуметтік ортаны жан-жақты зерттеген. Негізінен режиссердің М.Әуезовтің шығармаларымен кездесуі бірінші емес. Бұған дейін де ол М.Әуезовтің “Қорғансыздың күні”, “Қараш-Қараш” сияқты прозалық шығармаларын сәтті сахналаған болатын. Ол туралы: “М.Әуезовтің “Қараш-қараш оқиғасы» повесінің сахналық шешімі” атты мақаламызда: “Ә.Оразбеков – классикалық драматургия мен әдебиеттің озық үлгісі болған заманымыздың заңғар жазушысы Мұхтар Әуезовтің шоқтығы биік туындыларын көп сахналаған суреткердің бірі. Әрине ұлттық рухты насихаттап, салт-дәстүрдің сақталуын мақсат еткен суреткер үшін М.Әуезовтің шығармаларын сахналау заңдылық та. Өйткені қазақ әдебиеті мен драматургиясына өлшеусіз үлес қосқан ұлы суреткердің шығармаларында ұлттық болмысты ту етіп ұстанған әрбір өнерпаз үшін қажетті гуманизм, оптимизм идеялары, жақсы мен жаманды тану бар” [7, 37 б.], – деген жолдармен айтып өткенбіз. “Абай” спектаклінде де режиссердің ізденістері шығарманың көркемдік мазмұнына база назар аударып, идеяның шынайылық ауқымын кеңейте түскен. Айдар мен Ажарды ажалдың аузынан арашалап қалған Абайдың рухани әлемінің гуманистік қалыптасу процесі қойылымда берік желі болып таралған.

Қойылымда Абай бейнесі оқиғаның негізгі ортасында жүріп, өтіп жатқан уақыттың және күйбең тірліктің құрбаны болмай, керісінше бойындағы барлық асыл қасиеттерін халқына арнаған, ақиқат сөзі мен әділдігі бойын кернеген алып тұлға ретінде көрінеді. Бастысы, Абай бойындағы Жаратушы дарытқан өнерге адал болумен ғана шектелген жоқ, ол өзі өмір сүріп отырған қоғамына, заманына да адал болды. Қойылым бізге осыны көрсетіп берді. Көрермен халқының көкейіндегі өзекті өртер мәселелерді дөп басқан биік тұлғаны көрді. Қай заманда да, қай уақытта да қоғамдағы, адам бойындағы бақталастықтың, іштарлық пен күндестіктің табиғаты өзгерген жоқ. Керісінше, уақыт өткен сайын мұндай жағымсыз қасиеттер қанатын кеңге жайған. Сол үшін де “талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым ойлап қой, бес асыл іс көнсеніз” дейді Абай.

Спектакльдің негізгі табысы Абай – Нұркен Өтеуілов пен аға Абай – Тілектес Мейрамовтың орындаушылық шеберлігімен тығыз байланысты. Орындаушылардың ақынның психологиялық толғаныс сәттерін, оның шығармашылық шабыты мен адами парасатын тарихи дәлділікпен беруі көркемдік ізденістің өлшем-салмағын аңғартады. Н.Өтеуіловтің іштей толғануы, қимыл мен қозғалысты нақты ойға құруы, салмақты жүріс-тұрысы, көзқарасындағы ойдың басымдығы ұлы Абайдың сырт көзге байқала бермейтін адами қасиеттерін айшықтайды. Актердің орындауында Абай халқы мен елін сүйген, “мыңмен жалғыз алысқан” күрескер, заманының озық ойшылы болып көрінеді. Бұдан ақынның жан дүниесіне бойлай енген Н.Өтеуіловті де ойшыл актер ретінде қабылдаймыз. Оның сахналық жетістігінің негізгі қазығы осы Абайдың рухани дүниесін кеңінен әрі шынайы насихаттауында жатыр. Осы тұста сахна реформаторы К.С.Станиславскийдің: “Актер сахнада неге сенсе, сол шындыққа айналады” [8, 34 б.], – деген қағидасына сүйенуге негіз бар.

Спектакльде Абай – ақын ғана емес, қараңғылықта ұйықтап жатқан қандастарын білім шырағымен оятқысы келген жанашыр тұлға. Ол ұлтының дүмбілез қасиетіне ренішті бола тұрып, өзі жан-жағына өнеге, үлгі болуды мақсат етті, сөйтіп өзінің перзенттерін жастайынан өнер-білімге баулады. Сахналық көріністе бұл да режиссер тарапынан ұмыт қалмай ақынның қос перзенті – Әбіш пен Мағауияның жастайынан білімге құштарлығы, махаббатына адалдығы, сол сияқты олардың артына ауыр мұң тастап кеткен қазасы қойылымда шынайы көрініс тапқан. Мұндай тағдырдың қатал қыспағына қоса Абайға қазақ қоғамында өзін түсініп, бағалайтын жанның жоқтығы да қатты соққы болып тиеді.

Қойылымда осындай бір адамның басындағы қайғы-мұңды баяндаудың негізгі салмағын Н.Өтеуілов келісті көркемдік тәсілдермен көтере білді. Әрине ұлы ойшылдың сом бейнесін кескіндеу қай актерге оңай тимесі анық. Сырт келбеті келісті, айтар сөзі салмақты Абайды актер режиссер ұсынған ойын ережесін қабылдай отырып, өзіндік шығармашылық ізденістен туындаған ой өрнегімен сомдайды. Біз бұл орындауда қорғансыз екі жастың тағдырына өзінің жауаптылығын жан-тәнімен сезінген, әділдік үшін күрескен әрекет үстіндегі күрделі тұлғаны көреміз. Н.Өтеуіловтің орындауындағы Абай образының даму барысы үйлесімді шыққан. Спектакльдің алғашқы тұстарында Абай қоғам қайраткері болып көрінсе, бірте-бірте жақындары мен шәкірттерінен айырылған ақынның үлкен қасіреті көбірек байқалады. Жалпы қойылымда “соқтықпалы соқпақсыз жерде өсіп, мыңмен жалғыз алысқан жанның” терең психологиясы айқын көрінді.

Шығармада Айдар мен Ажардың мәселесінде болсын, Әбдірахман мен Мағышқа қатысты даулы қақтығыста болсын, жалпы қандай да бір тартыста аға Абай Абайға күш бергендей парасат көзімен қарап, бақылап отырады. Аға Абай – Тілектес Мейрамов өз кейіпкерінің табиғатын, оның жан дүниесін, ақын болмысының диалектикалық өрістеу үрдісін жүйелі түрде дамытып отырды. Актер адам жанының қойнау-қатпарларында, терең тұңғыықтарында жүріп жатқан құбылыстарды психологиялық дәлдікпен аша білді. Кейіпкердің өміртанымы мен өнертанымының кендігі, қайшылығы көп дүниедегі дәл топшылағыш зерделілігі, айтар ойының айқындығы, көрерменді тебіртетін сезімінің тұнықтығы суреткердің шеберлігімен астасып кеткен. Абайдай жан дүниесі қайшылыққа толы, ағартушылық ұлы жолға түскен күрделі бейнені Т.Мейрамов психологиялық тереңдікпен нанымды сомдады.

Спектакльден феодалдық көзқарастан арыға аса алмайтын қазақи қоғамның мешелдігіне, мешеулігіне налыған ақынның жан күйінісін аңғарамыз. Оразбайлар тобының соққының асына алып, ақынды ауыр күйзеліске түсірген тұсында Абайдың қайғыруы, елі мен жұртынан, ағайын-туысынан безінуі айқын. Әрбір

көрініс сайын бірін-бірі жұбатқандай, бірін-бірі толықтырғандай әсер беретін екі Абайдың бірде жылап, бірде күңіреніп, енді бірде басу айтқандай психологиялық тұрғыдан құбылу үрдісі иланымды.

Режиссердің қойылымдағы негізгі қаһарманның өмір-тағдыры арқылы оның төңірегінде топтасқан органның да мінез ерекшеліктерін ашуға барын салғаны байқалады. Солардың ішінде трагедиялық тартысқа негіз болған Керімнің орны ерекше. Автор пьесада Керімді ұлы ақынның шәкірті, туыстық жағынан жақын болып қана қоймай, данышпан тәрізді пәлсапашыл, төңірегіне сыр бермейтін айлакер, зұлымдық пен күншілдікті ішкі пиғылына бүккен күрделі жан ретінде бейнелеп, шығарманың соңында дұшпанына айналдырады. Бұл рөлге режиссер театрдың жас актері Жасұлан Ерболатты таңдапты. Ол кейіпкерінің ой арманын, бойындағы күш жігерін, дарын талабын, керітартпа феодалдық тар шеңберден шыға алмаған жанның ішкі әлемін ашуға тырысқан.

Қойылымда Ә.Оразбеков Абайға қарсы топтың: Оразбай (Б.Ыбыраев), Жиренше (Ж.Төленбаев), Нарымбеттің (Ж.Мұсаев) бейнелерін идеялық қақтығыста көрсетуі мақсат еткен. Бұл топтың көсемі ол әрине – Жиренше. Бұл кейіпкерді Ж.Төленбаев ақыл-айласы мол, сөзге шешен, көкжал бейнесінде суреттейді. Оның Жиреншесі салмақты да сымбатты, қай ортада болмасын ұстамды, сөзге шешен, ойын тұспалдап, алыстан орғытып, тереңнен тартып алатын алымды, соңынан жұртын еріте алатын тұлға ретінде көрінеді. Осы топтың тағы бір өкілі Болат Ыбыраев орындаған Оразбай ерекше шыққан. Біздің санамызда қалыптасқан қабағы катулы, үстем тап өкілі ретінде өзін биік ұстайтын бұл кейіпкер мұнда соншалықты қатігез емес, ашуын айламен ауыстыратын ақылды бейнеде көрінеді. Сол сияқты Абайдың сүйікті жары Әйгерімнің спектакльде өзіндік орны бар. Оны ақынның жанашыры, ішкі толғаныстарын бөлісетін досы әрі ақылшысы ретінде көреміз. Әйгерім – Айнұр Бермұхамедованың оқалы ақ түсті кимешегі, қазақы ұзын көйлегі мен зерлі қамзолы, сұлу жүзі сол кездегі әйелдердің бейнесін елестетеді.

Негізінен Айдар мен Ажардың сүйіспеншілігі сол кездің ұғымы бойынша азғындық саналады. Демек, бұған тыйым салмаса келешек ұрпақтың бетімен кетер түрі бар. Сол себепті де Оразбай мен Жиреншенің ұстанып отырған уәжі “жастар ата-баба дәстүрін бұзды, жесірімізді тартып алды” болып отыр. “Оларға қоғамда орын жоқ, жазасы – өлім” деп қатал кесімін айтады. Алайда Абай өз әкесі Құнанбайдың Қодар мен Қамқаны өлім жазасына бұйырған кезде ақ-қарасын ажыратып алмай асығыстық жасағанын да айтады. Сөйтіп, ақынның әділдікті ту еткен дана сөздерінен кейін екі жасқа кешірім беріледі. Бұл әрине Абай мен оның жақтастарының, тілеулестерінің жеңісі болатын. Трагедиядағы шиеленіскен оқиғаның бірі – осы Айдар мен Ажардың сүйіспеншілік сезімі дейміз. Бұл рөлдегі О.Жақыпбек пен С.Нұрхайдарованың ойындары қойылымның актерлік ансамблінің бірлігі мен байланысына зор үлес қосқан. Айдардың өмірге құштарлығы, ақындық толғаныстары, ұстазына деген құрметі актерлік әрекеттің негізі болған. Ал, Ажардың бейнесі нәзік жанның жалынды махаббатын, жұрт алдындағы ізетті де инабатты арудың психологиялық толғаныстарын байқатады. Және спектакльдің поэтикалық сазы да осы рөлде мольрақ аңғарылады. Сондай-ақ, шығармадағы ерекше бейненің бірі – Мағыш. Актриса А.Құрмашева Мағыштың жастық сезімін, асыл арманын, кіршіксіз махаббатын көрсеткен. Актрисаның сұлу кескін келбеті, нәзік қимыл-қозғалысы, көз жанарынан байқалатын мөлдір сезімнің ұшқыны, нұр шашқан жүзі, сыңғырлаған сүйкімді дауысы, жүрекке жеткен әні барлығы қосылып кейіпкердің поэтикалық сипатын аңғартады. Негізінен Абай тақырыбы қандай режиссер, қандай актер болмасын шеберлігін шыңдаудың бірден-бір сара жолы болып табылады. Бұл аталған қойылымның шығармашылық тобының көркемдік ізденісінен аңғарлады.

Спектакльдің музыкалық сахнасы жекелеген артистер мен көп дауыста хормен қосыла атқарған Абайдың төл әндерін орындаудан тұрады. “Желсіз түнде жарық ай”, “Мен көрдім ұзын қайың құлағанын” әндерін актерлердің бірнеше дауыстарға бөліп сауатты айтуы ұжымның музыкалық орындаушылық деңгейі мен мүмкіндіктерінің жоғары екендігін көрсетіп берді. Абайдың төл әндері бұл қойылымның өн бойын әдемі де тартымды әуезділігімен, салмақты да салиқалы ойларға жетелейтін мазмұндылығымен көмкере алған. Ақынның әндерін актерлердің бірнеше дауыста сауатты орындауы да спектакльдің сәтті шығуына мүмкіндік туғызған. Қоюшы-суретші Дәулет Доспаевтың еңбегі зор. Оның сахна кеңістігін ұтымды пайдалануы мен сахнаның төріндегі экранды шығарманың идеясына қарай орынды қолдануы келісті шыққан. Сондай-ақ, театрдың “музыкалық театр” статусына сай спектакльде хормейстер Амантай Жұмашевтың жұмысы бедерлене түскен.

Қ.Қуанышбаев театрының ұжымы ұлы жазушының шығармасын сахнаға шығаруда ізденістің зор үлгісін көрсетіп, көркемдік таным биігінен көрінді. Ә.Оразбеков пен шығармашылық ансамбльдің тыңғылықты жұмыс жасағаны байқалып тұр. Режиссер бұл қойылымның атмосферасын минимализмге құрып, драматургиялық дүниенің табиғатын тануда жаңашылдықты көздеген. Әсіресе, жас орындаушыларға трактовка беруде парасаттылық танытып, өзінің көркемдік қиялының жүйріктігін көрсетті. Негізінен Ә.Оразбековтың қойған тарихи спектакльдердің шоқтығы биік, бүгінгі ұлттық режиссураның бағыт-бағдарына шығармашылық нысана боларлық дәрежеде. Актерлердің қимыл-қозғалысында, сөйлеу мәнерінде, қойылымның пластикалық сипатында ұлттық бояу-бедер көркемдік шеңберде өрілген. Тұтас алғанда аталған спектакльден оның көркемдік деңгейінің биіктігі, актерлік ансамбльдің мүмкіндігі айқын көрінді.

Қорытынды. Ұлы ақын қазақ мәдениеті мен әдебиетіне әкелген тың жаңалықтарымен, реформаторлығымен отарлық езгінің салдарынан надандық қамытын киіп, құлдық санаға бойұсынған халқының жанашыры, сыншылдығымен, сыршылдығымен, өлеңдері мен қара сөздеріндегі насихаттық-

ағартушылық сарынымен, философиялық терең ойларымен ұлтының көшбасшысы бола білді. Абай шығармалары ұлтымыздың тұрмыс тіршілігін, мінезі мен дүниетанымын, ділі мен дінін түгел қамтиды. Сондықтан ұлттық жаңғыру ісінде оның еңбектерін басшылыққа алып ұтымды пайдалану қажет, себебі ақын көтерген мәселелер бүгінгі таңда да өзектілігін жоғалтқан жоқ. Ол “Бірінді қазақ бірін дос, көрмесең істің бәрі бос” деп ұрпағын өз елінің парасатты және ұлтжанды азаматы болуға шақырды. Кеменгер ойшыл “атымды адам қойған соң, қайтіп надан болайын” деп өмірдің мәні мен мақсатын “Адам болу” деп таныды. Демек, Абай – әлемдік тұлға. Оның тағылымы оның даналығында, парасатты сөздерінде, ағартушылық ой-түйіндерінде жатыр. Ол өз ұлтының кемшілігін қатты сынап отырып, қазақ халқын білімі мен мәдениеті дамыған елге айналдыруды көздеді. Сондықтан ғұлама ақынның әрбір сөзі мен парасатты пайымдары бүгінгі күнде де өзекті.

Жалпы Қ.Қуанышбаев атындағы мемлекеттік академиялық қазақ музыкалық драма театрының репертуарындағы “Абай” трагедиясы данышпанның сондай ойларын насихаттауымен дара тұр және аталған қойылым ұлттық руханияттағы маңызды шығарма болуымен қатар ұлттық театр өнерінің биік бір белесі болып тарих қойнауында қала бермек. Өйткені трагедиялық, драмалық сипаты басым қойылымның негізі ұлы ақынның болашаққа деген махаббатымен, үмітімен және сенімен астасып жатыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Байтұрсынұлы А. Қазақтың бас ақыны // *adebiportal.kz*. – 2015, тамыз – 8
- 2 “АҚын аghа? Abai Zholy as socialist realism and as literary history” // *Journal of Eurasian Studies*. Volume 9, # 1, 2018.
- 3 Тоқаев Қ. Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан // *Егемен Қазақстан*. – 2020, қаңтар – 9.-макала
- 4 Бөкейханов Ә. Ибраһим Құнанбаев // *abaialemi.kz*. – 2015, тамыз – 4.
- 5 Жұртбай Т. Күйесің, жүрек... сүйесің. – Алматы: Санат, 2001. – 408 б.-
- 6 Егеубаев А. Ұлттық сананың ұлан асу ұлы құбылыстары // *Қазақ әдебиеті*. – 2005, маусым – 21.
- 7 Әкімбек А., Исламбаева З.У. М.Әуезовтің “Қараи-қараи оқиғасы” повесінің сахналық шешімі // “Әлемдік зерттеу кеңістігіндегі қазақтардың мәдени артефактілері” атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы: Т.Қ.Жүргенов атындағы ҚазҰҰА, 2020. – 325 б. - макала
- 8 Станиславский К.С. Работа актера над собой. Часть.1: Работа над собой в творческом процессе переживания. Дневник ученика – Москва: Искусство, 1985. – 497 с.

References:

- 1 Baitursynuly A. Kazaktyн bas aҚyny // *adebiportal.kz*. – 2015, тамыз – 8.
- 2 “АҚын аghа? Abai Zholy as socialist realism and as literary history” // *Journal of Eurasian Studies*. Volume 9, # 1, 2018.
- 3 ТоКаев К. Abai jАne ННІ gasyrdagy Kazakstan // *Egemen Kazakstan*. – 2020, Kantar – 9.
- 4 Bokeihanov A. Ibrahim Kunanbaev // *abaialemi.kz*. – 2015, тамыз – 4.
- 5 Jurtbai T. Kuiesin, jurek... suiesin. – Almaty: Sanat, 2001. – 408 b.
- 6 Egeubaev A. UltyK sananyn ulan asu uly Kubylыstary // *Kazak Adebieti*. – 2005, mausym – 21.
- 7 Akimbek A., Islambaeva Z.U. M.Auezovtin “Karas-Karas oKigasy” povесinun sahnalyK sesimі // “Алемдік зерттеу кеңістігіндегі Kazaktardyn mAdeni artefaktіleri” atty halyKaralyK gylыmi-praktikalyK konferensia materialdary. – Almaty: T.K.Jurgenov atyndagy KazUOA, 2020. – 325 b.
- 8 Stanislavski K.S. Rabota aktera nad soboi. ChAst.1: Rabota nad soboi v tvorcheskom prosese perejivania. Dnevnik uchenika – Moskva: Iskustvo, 1985. – 497 s.

МРНТИ 16.21.55

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7804.34>

Askarova S.A.,¹ Boltabekova A.A.²

^{1,2}Kazakh National Women’s Teacher Training University,
Almaty, Kazakhstan

FEATURES OF USING STYLISTIC DEVICES IN PROSE

Abstract

As the reading is an essential part of language learning process, stylistic and critical analysis of texts are well accepted methods among language learning readers. The following article defines a reading skill as essential as other skills in language learning and demonstrates the accurate usage and theory of literary or stylistic devices such as *dialogue, repetition, symbolism, simile, metaphor, and personification* which are applied on well-known proses “Shuga’s Sign” by Kazakh writer Beimbet Mailin and “Hills like White Elephants” by American author Ernest Hemingway. Thus, each device is carefully explained with a following illustration of analysis of examples from the proses. Therefore, comparison between the usage of stylistic devices in Kazakh and American proses is also provided in order to reveal the similarities and differences of both compositions.

Keywords: stylistic devices, stylistic analysis, comparison, reading, dialogue, repetition, symbolism, simile, metaphor, personification, language, example, “Shuga’s Sign”, “Hills Like White Elephants”